

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”

**REZUMATUL
TEZEI DE DOCTORAT**

Înainteprăznuirea Nașterii Domnului în ritul bizantin:
origine, dezvoltare, structură, ritual și imnografie

Conducători științifici:

Pr. Prof. Dr. Vasile Stanciu

Pr. Prof. Dr. Viorel Sava

Doctorand:

Cristian Cezar Login

Cluj-Napoca
2017

STRUCTURA TEZEI

Abrevieri	7
INTRODUCERE	9

PARTEA I - PRELIMINARIILE METODOLOGICE ȘI DELIMITĂRI TERMINOLOGICE ȘI CONCEPTUALE

CAP. 1: IZVOARE LITURGICE ȘI METODOLOGIE	17
1.1. Lectionarul	18
1.1.1. Lectionarul armean de la Ierusalim	18
1.1.2. Lectionarul georgian de la Ierusalim	18
1.2. Tipiconul	19
1.2.1. Tipiconul Marii Biserici	19
1.2.2. Tipiconul de la Evergetis	20
1.2.3. Tipicoanele italo-grecești	20
1.2.4. Tipiconul savait	21
1.2.4. Ediții moderne ale Tipiconului	22
1.3. Mineiul	22
1.3.1. Mineiul grecesc	23
1.3.2. Mineiul slavon	24
1.3.3. Mineiele românești	24
1.3.3.1. Mineiul de la Buzău	24
1.3.3.2. Mineiul de la Râmnic	25
1.3.3.3. Mineiul de la Buda	25
1.3.3.4. Mineiele de la Neamț	25
1.3.3.5. Mineiul de la Sibiu	25
1.3.3.6. Mineiele de la București	26
1.4. Metodologie	28
CAP. 2: PREGĂTIRE ȘI ÎMPLINIRE: ÎNAINTEPRĂZNUIRILE ÎN TRADIȚIA BIZANTINĂ	29
2.1. Înainteprăznuirile cu dată variabilă în ritul bizantin	30
2.1.1. Sâmbăta și duminica dinaintea Înălțării Cinstitei Cruci	31
2.1.2. Duminica înaintea aducerii aminte de „ploaia de cenușă”	32
2.1.3. Duminicile și sâmbăta înaintea Nașterii lui Hristos	33
2.1.4. Duminica și sâmbăta înaintea Botezului Domnului	33
2.2. Înainteprăznuirile cu dată fixă în ritul bizantin	35
2.2.1. Înainteprăznuirea Nașterii Maicii Domnului	35

2.2.2. Înainteprăznuirea Înălțării Cinstitei Cruci	36
2.2.3. „Săptămâna Mare” a Sfântului Mare Mucenic Dimitrie la Tesalonic	36
2.2.4. Înainteprăznuirea Intrării în Biserică a Maicii Domnului	37
2.2.5. Înainteprăznuirea zămislirii Sfintei Ana.....	37
2.2.6. Înainteprăznuirea Botezului Domnului	37
2.2.7. Înainteprăznuirea Întâmpinării Domnului	41
2.2.8. Înainteprăznuirea Bunei Vestiri.....	41
2.2.9. Înainteprăznuirea scoaterii pentru închinare a Cinstitei Cruci	42
2.2.10. Înainteprăznuirea Schimbării la Față.....	42
2.2.11. Înainteprăznuirea Adormirii Maicii Domnului.....	42
2.2.12. O înainteprăznuire a Cincizecimii	43

PARTEA A II-A - ANALIZA TIPICONULUI

INTRODUCERE	47
CAP. 3: RÂNDUIALA POSTIRII ÎN POSTUL NAȘTERII LUI HRISTOS.....	50
3.1. Antecedente istorice	51
3.1.1. Regula Mănăstirii Sfântului Ioan Studitul din Constantinopol	51
3.1.2. Regula Sfântului Atanasie Athonitul pentru Marea Lavră	52
3.1.3. Taktikonul lui Nikon de la Muntele Negru	53
3.1.4. Tipiconul mănăstirii Născătoarei de Dumnezeu „Făcătoarea de bine”	53
2.1.5. Tipiconul lui Grigorie Pakourianos	54
2.1.6. Tipiconul Mănăstirii Născătoarei de Dumnezeu „Cea plină de har”.....	54
2.1.7. Tipiconul Mănăstirii Pantocrator din Constantinopol	55
2.1.8. Tipiconul Mănăstirii Născătoarei de Dumnezeu „Kosmosoteira”	55
2.1.9. Regula lui Ioan pentru mănăstirea Înaintemergătorului din Phoberos	55
2.1.10. Tipiconul Mănăstirii Născătoarei de Dumnezeu din Areias.....	56
2.1.11. Tipiconul Mănăstirii Sf. Mamas din Constantinopol	56
2.1.12. Tipiconul Mănăstirii „Heliou Bomon”	57
2.1.13. Regula lui Nil, episcopul Tamasiei	57
2.1.14. Regula lui Nicolae pentru Mănăstirea Sf. Nicolae din Casole	58
2.1.15. Testamentul lui Neofit pentru Pustnicia Cinstitei Cruci din Cipru	58
2.1.16. Tipiconul mitropolitului Ioachim de Zihna pentru Mănăstirea Sf. Ioan Înaintemergătorul din Muntele Menoikeion.....	58
2.1.17. Testamentul patriarhului Matei I pentru Mănăstirea Născătoarei de Dumnezeu „Nea Peribleptos”	59
3.2. Practica actuală: Tipiconul Sfântului Sava cel Sfințit	60

CAP. 4: SLUJBELE CU „ALILUIA” ÎN POSTUL NAȘTERII DOMNULUI.....	63
4.1. Mineiul grecesc și slavon	64
4.2. Originea slujbelor cu „Aliluia”	65
4.2.1. Tipiconul savait actual	65
4.2.2. Tipiconul catedral aghiopolit și constantinopolitan	69
4.2.3. Tipiconul Mănăstirii Născătoarei de Dumnezeu „Evergetis”	70
4.2.4. Tradiția italo-grecească.....	71
4.3. Zilele cu „Aliluia” în tradiția bizantină actuală.....	71
4.3.1. Postul Nașterii Domnului.....	72
4.3.2. Postul Sfinților Apostoli	72
4.3.3. Postul Adormirii Maicii Domnului	73
EXCURS 1: <i>Rânduiala actuală a slujbelor cu „Aliluia” – ghid tipiconal</i>	75
1. Vecernia	75
2. Pavecernița	76
3. Miezonoptica.....	77
4. Utrenia.....	77
5. Ceasul și Mijloceasul Întâi	78
6. Ceasurile și Mijloceasurile (III, VI, IX)	78
7. Obednița (Tipica)	79
EXCURS 2: <i>Caracterul liturgic al zilelor cu „Aliluia”</i>	80
1. Tradiția catedrală constantinopolitană	82
1.1. Miercuri și Vineri în Săptămâna lăsatului sec de brânză.....	83
1.2. Luni în prima săptămână din Postul Mare.....	83
1.3. Sfânta și Marea Vineri.....	84
1.4. Ajunul Botezului și al Nașterii Domnului	84
2. O tradiție monastică de tranziție: tipiconul studit	86
3. Generalizarea tradiției savaite	87
CAP. 5: ÎNAINTEPRĂZNUIREA CU DATĂ VARIABILĂ: „DE LA ADAM LA NOUL ADAM”	94
5.1. Originea înaintepăznuirii cu dată variabilă	94
5.2. Înaintepăznuirea cu dată variabilă în Tipiconul Marii Biserici.....	97
5.3. „Pe toți strămoșii cei mai înainte de lege să-i lăudăm astăzi...”	100
5.4. Practica Marii Biserici de a muta unele pomeniri în duminica cea mai apropiată	103
5.5. Sâmbăta dinaintea Nașterii lui Hristos	104
5.5.1. Denumirea zilei	105
5.5.2. Selecția pericopelor	106

5.5.3. Intervalul de variabilitate a datei	108
5.5.4. Prochimenul, Aliluia și Chinonicul	109
5.5.5. Instituire, dezvoltare și regres	110
5.6. A treia duminică înainte de Nașterea lui Hristos.....	111
Excurs 1: <i>CATAVASIILE DUMINICII DINAINTEA NAȘTERII LUI HRISTOS</i>	112
Excurs 2: <i>TIPICONUL MARII BISERICI ȘI ORIGINEA ÎNAINTEPRĂZNUirii CU DATĂ FIXĂ</i>	114
CAP. 6: SISTEMUL LECTURILOR BIBLICE ȘI PATRISTICE	119
6.1. Lecturile biblice	120
6.2. Pericopele Sâmbetei dinaintea Nașterii atunci când se întâmplă în 24 decembrie.....	121
6.3. Lecturile patristice.....	121
PARTEA A III-A - IMNOGRAFIA ÎNAINTEPRĂZNUirii	
INTRODUCERE	126
CAP. 7: IMNOGRAFIA VESPERALĂ	129
7.1. Înainteprăznuirea cu dată fixă (20-24 decembrie).....	129
7.1.1. Imnografia vesperală a înainteprăznuirii în Mineiul grecesc contemporan.....	129
7.1.2. Imnografia vesperală a înainteprăznuirii în Mineiul slavon contemporan	134
7.1.3. Tipiconul Mănăstirii Născătoarei de Dumnezeu „Evergetis”	136
7.1.4. Tipiconul Mănăstirii Mântuitorului de la Messina.....	138
7.2. Înainteprăznuirea cu dată mobilă: Duminicile înaintea Nașterii lui Hristos	139
7.2.1. Stihirile Sfinților Strămoși.....	139
7.2.2. Duminica Sfinților Părinți	141
CAP. 8: LAUDELE ȘI IMNOGRAFIA LOR.....	144
8.1. Stihirile Sfântului Roman Melodul	145
8.2. Psalmii și stihirile Laudelor în Tipiconul de la Evergetis	151
8.3. Psalmii și stihirile Laudelor în Tipiconul de la Messina	152
8.4. Stihirile Sfântului Roman Melodul în tradiția manuscrisă	152
8.5. Stihirile Sfântului Roman Melodul în Mineiul grecesc tipărit	153
8.6. Stihirile Sfântului Roman Melodul în Mineiul slavon	160
8.7. Stihirile Sfântului Roman Melodul în Mineiul românesc	162
CAP. 9: STIHIRILE STIHOAVNEI UTRENEI ȘI VECERNIEI.....	166
9.1. Ciprian și Andrei Pirul	166
9.2. Stihioavna Vecerniei	167

9.3. Stihovna Utreniei.....	173
9.4. Tipiconul de la Evergetis.....	178
9.5. Tipiconul de la Messina	179
CAP. 10: CANOANELE ÎNAINTEPRĂZNUIRII.....	180
10.1. Canoanele Sfântului Simeon	180
10.1.1. Sfântul Simeon și canoanele alcătuite de el	181
10.1.2. Canoanele Sfântului Simeon în Mineiul grecesc tipărit	202
10.1.3. Canoanele Sfântului Simeon în Mineiul slavon tipărit.....	203
10.2. Canoanele Sfântului Iosif Imnograful și alte canoane „anonime”	204
10.2.1. Canoanele Sfântului Iosif	204
10.2.2. Alte canoane ale înaintepăznuirii	218
10.2.3. Canoanele Sfântului Iosif în Mineiul grecesc	225
10.2.4. Canoanele Sfântului Iosif în Mineiul slavon	225
10.3. Canoanele Săptămânii Mari a Sfințelor Pătimiri din Triod.....	226
10.4. Tipiconul de la Evergetis.....	230
10.5. Tipiconul de la Messina	231
10.6 Textul canoanelor în Mineiul românesc.....	232
CAP. 11: O SINTEZĂ IMNOGRAFICĂ: În drum spre Betleem alături de Maica Domnului	235
CONCLUZII.....	241
Bibliografie	245

Cuvinte cheie: Înaintepăznuire, Nașterea Domnului, Rit bizantin, Imnografie, Ritual

Sinteza conținutului tezei de doctorat

Teologia și practica liturgică, împletite cu ritualul bisericesc, reprezintă două teme esențiale pentru viața Bisericii Ortodoxe, sfintele slujbe având impact asupra vieții duhovnicești a credincioșilor. Dumnezeieștile slujbe au întotdeauna două dimensiuni: (1) structura și indicațiile tipiconale, modul în care se desfășoară, logica internă a celebrărilor și dimensiunea lor practică, pe de-o parte, și (2) conținutul teologic, imnografia și rugăciunile, pe de altă parte. Înțelegerea plenară a unei slujbe necesită o bună cunoaștere a istoriei celebrării (originea, dezvoltarea și evoluția), a rubricilor și a desfășurării sale și, de asemenea, cunoașterea bogăției conținutului rugăciunilor și imnografiei (E. Braniște, *Liturgica generală*, 1993, pp. 11-13; cf. Id., *Liturgia – sufletul etern al Ortodoxiei în rugăciune*, 2013, pp. 108-131).

În absența cunoașterii dezvoltării istorice există riscul unor interpretări aleatorii, care scapă din vedere faptul că slujbele, în forma lor actuală, sunt rezultatul dezvoltării de-a lungul timpului: în jurul unui nucleu, al unor elemente fundamentale, au fost adăugate o serie de alte elemente, în marea lor majoritate cu rol practic, elemente care, în timp, au ajuns să fie interpretate simbolic, estompând uneori sensul inițial al riturilor.

Sărbătorile din cursul unui an liturgic sunt organizate în două sisteme liturgice care coexistă: *sărbătorile cu dată variabilă*, care gravitează în jurul Învierii Domnului – Sfintele Paști, de care depind toate sărbătorile cu dată variabilă: Înălțarea Domnului, Pogorârea Sfântului Duh etc., și *sărbătorile cu dată fixă*, care sunt celebrate întotdeauna în aceeași zi calendaristică și care stau în legătură cu praznicul Nașterii Domnului nostru Iisus Hristos (25 decembrie).

Sărbătorile reprezintă un prilej de bucurie. Întotdeauna o sărbătoare începe în Biserică, unde are loc celebrarea tainei prăznuite în toată amploarea sa. Însă, așa cum pregătirea casnică a unei zile mai importante presupune organizare și pregătiri care pot dura una sau mai multe zile înainte de evenimentul sărbătorit, tot așa și pregătirea duhovnicească, anticiparea unui praznic, se începe în biserică cu una sau mai multe zile înainte, perioadă care reprezintă *înaintepăznuirea* sau *preserbarea*. Perioadele liturgice de înaintepăznuire anticipează și creează cadrul duhovnicesc necesar pentru întâmpinarea, cu pregătirea adecvată, a marilor praznice.

Teza se focalizează asupra preserbării praznicului Nașterii Domnului. Sărbătoarea Nașterii Domnului în sine, originea și importanța sa în economia timpului liturgic au fost deja abordate în lucrări apărute atât în străinătate cât și în spațiul românesc (Mossay, 1965; Bradshaw și Johnson, 2011; Roll, 1995; Streza, 2011; Farcașiu, 2005 și 2012 etc.). Nu se poate spune același lucru despre perioada festivă extinsă. Datorită bogăției izvoarelor liturgice, am limitat cercetarea la înaintepăznuirea extinsă a Nașterii Domnului în ritul liturgic bizantin, analizând originea, structura și principalele etape ale dezvoltării perioadei. Au fost studiate structurile liturgice sub cele două aspecte ale lor: pe de o parte, tipiconul (ritualul) și, pe de altă parte, iconografia din cărțile de cult tipărite și din manuscrise.

În spațiul românesc există doar descrieri generale ale noțiunii de înaintepăznuire, în contextul tratării perioadelor festive. Cea mai amplă prezentare este realizată de părintele profesor Ene Braniște în manualul de *Liturgică generală* pentru învățământul teologic universitar (1993, 2015). În spațiul internațional, studiul maicii Vassa Larin (2009) discută, raportul dintre sărbători și pregătirea liturgică prin post și slujbele bisericești. În sfârșit, conținutul teologic al înaintepăznuirii Nașterii Domnului este abordat punctual de Constantin Andronikof (1970), în volumul *Le sens des fêtes*.

Tema aleasă – Înaintepăznuirea Crăciunului – este tratată, în principal, în raport cu *izvoarele* liturgice manuscrise și tipărite, la care se adaugă alte studii și lucrări, care ajută la punerea în lumină a izvoarelor. O parte din rezultatele cercetărilor personale privind înaintepăznuirile au fost prezentate în cadrul unor conferințe de specialitate și au fost publicate în volumele acestor manifestări științifice.

Ipoteza de lucru de la care am pornit constă în faptul că preserbarea Nașterii Domnului (Postul Crăciunului și, în special, perioada 20-24 decembrie) a fost structurată și s-a dezvoltat după modelul perioadei pregătitoare pentru Învierea Domnului (Postul Mare și, în special, Săptămâna Mare).

Teza își propune următoarele *obiective*: (1) analiza originii, dezvoltării, structurii și regresului slujbelor cu „Aliluia” în Postul Crăciunului, celebrări care, în practica actuală, sunt foarte rar sau aproape deloc folosite; (2) urmărirea posibilei existențe a unui sistem al lecturilor biblice și patristice pentru această perioadă; (3) sistematizarea iconografiei înaintepăznuirii existente în edițiile tipărite ale Mineiului grecesc pe decembrie (edițiile de la Veneția, Roma și Atena), slavon (edițiile prenikoniene și edițiile de după reforma patriarhului Nikon) și românesc (de la prima ediție de la Buzău, din anul 1698, până la ultima ediție oficială, din anul 2005), urmărindu-se autorul, structura și acrostihul,

analogiile cu innografia Săptămânii Mari și conținutul; (4) editarea câtorva texte liturgice păstrate în tradiția manuscrisă.

Principalele metode la care am recurs în realizarea studiului sunt: (1) metoda *structurală* și *istorică*, pentru identificarea elementelor constitutive ale perioadei studiate, pentru discernerea etapelor dezvoltării și pentru urmărirea evoluției lor; și (2) metoda *analitică* și *comparativă*, pentru analiza rubricilor tipiconului și pentru sistematizarea innografiei. Urmând practica recomandată de specialiștii în domeniul liturgicii, textul izvoarelor este prezentat pe coloane duble, conținând textul original și traducerea în limba română, pentru a facilita analiza și interpretarea textelor (cf. R.F. Taft, *Dipticele*, 2008; Id., vol. II: *Transferul Darurilor și celelalte rituri preanaforale*, partea 1: *Intrarea cea Mare*, 2013; Id., *A History of the Liturgy of St. John Chrysostom*, vol. V: *The Precommunion Rites*, PIO, Roma, 2000).

Teza cuprinde trei părți, structurate în unsprezece capitole. Partea I include primele două capitole și prezintă preliminarile metodologice și delimitările terminologice și conceptuale. *Capitolul 1* descrie izvoarele liturgice și metodologia de cercetare utilizată. *Capitolul 2* abordează cadrul general, structura, formele și principalele elemente constitutive ale înaintepăznuirilor în ritul bizantin contemporan. În această parte sunt descrise manuscrisele folosite și edițiile tipărite ale Tipiconului și ale Mineiilor grecești, slavone și românești.

Partea a II-a (capitolele 3-6) este dedicată studiului tipiconului perioadei cuprinse între 15 noiembrie și 24 decembrie (Postul Crăciunului). *Capitolul 3* abordează rânduiala postirii în tipicoanele fondatorilor de mănăstiri bizantine și în tipiconul savait actual. Prezentarea sintezei evoluției rânduieiilor postirii facilitează identificarea legăturilor dintre asprimea postului și tipul de slujbe celebrate.

Capitolul 4 prezintă originea, dezvoltarea și actualitatea celebrărilor liturgice cu „Aliluia”, păstrate în tipicon și în perioada posturilor mici, slujbe care, la origine, erau folosite de-a lungul întregului an și care, în prezent, au ajuns să fie limitate, în practică, la Postul Mare. Studiul tradiției manuscrite și al edițiilor tipărite ale cărților de cult și ale tipiconului, subliniază necesitatea păstrării și în Postul Crăciunului a vechiului tip de celebrări liturgice, cu structură mai arhaică (cu „Aliluia”), pentru zilele de rând (luni-vineri) și pentru zilele de sâmbăta. Folosirea celebrărilor cu „Aliluia” este susținută și recomandată de Tipicoanele și Mineiele manuscrite și tipărite, inclusiv de ultima ediție

oficială a Mineiului românesc pe decembrie (2005). Rezultatele cercetărilor întreprinse permit prezentarea sistematică, pentru prima dată în literatura liturgică românească, a problematicii slujbelor cu „Aliluia” în posturile mici. Reintroducerea acestui tip de celebrări în practica uzuală ar putea ajuta la crearea unei atmosfere ascetice mai specifice în viața comunităților eclesiale. În două excursuri la acest capitol, este descrisă succint desfășurarea tipiconală a acestor slujbe și o problemă strâns legată de aceste celebrări: zilele aliturgice în ritul bizantin, în general, și în Postul Crăciunului, în particular.

Capitolul 5 tratează înaintepăznuirea cu dată variabilă a Nașterii Domnului. Sunt prezentate originile acestui tip de înaintepăznuire în *Lecționarul georgian* de la Ierusalim (sec. V-VIII), amplificarea și dezvoltarea din *Tipiconul Marii Biserici* din Constantinopol (sec. X) și completările ulterioare din practica actuală grecească și românească. După introducerea în problematică și după o scurtă prezentare a duminicilor dinaintea Nașterii Domnului în raport cu pomenirile profeților în perioada postului, este analizată amănunțit sâmbăta dinaintea Nașterii Domnului și problemele tipiconale ridicate de coincidența acestei sâmbete cu Ajunul Crăciunului, corectându-se unele greșeli din tipiconul savait tipărit pe baza tradiției manuscrise și a unor studii de specialitate publicate în spațiul rusesc (M. Beliaev, 1900).

Analiza înaintepăznuirii cu dată variabilă demonstrează faptul că efortul ascetic din această perioadă (post, slujbe cu întindere mai mare, metaniile din cadrul slujbelor) este susținut „catehetic” de sistemul lecturilor biblice care, în primele duminici ale Postului, subliniază virtuțile care trebuie cultivate cu precădere în această perioadă (smerenia, milostenia, renunțarea la lăcomie etc.). În tradiția grecească și românească, în următoarele duminici ale Postului sunt selectate pericope de la Luca în care sunt menționați strămoșii după trup ai Mântuitorului (patriarhul Avraam, David psalmistul, toți profeții etc.). Temele pericopelor biblice culminează în Duminica Sfinților Strămoși în care este selectată parabola Cinei fiului de împărat (în relatarea Sfântului Evanghelist Luca), care vine ca un avertisment final și ca o chemare la trezvie înainte de începerea înaintepăznuirii propriuzise. Următoarea etapă a pregătirii cu dată variabilă este Sâmbăta dinaintea Nașterii lui Hristos. Textul evanghelic citit este parabola grăuntelui de muștar (în relatarea Evanghelistului Luca). În cazul în care ajunul Nașterii Domnului se întâmplă în 24 decembrie, lecționarul actual ar trebui corectat în sensul precizat în teză, cu deplasarea acestei pericope în sâmbăta anterioară și cu citirea în Ajun tot a pericopei grăuntelui de muștar, dar de această dată în relatarea Sfântului Evanghelist Matei. Pregătirea cu dată variabilă culminează în Duminica dinaintea Nașterii, când se proclamă genealogia

Mântuitorului în relatarea Evanghelistului Matei. Conținutul biblic al acestor duminici și sâmbete se găsește în strânsă corelație cu innografia din Minei. Excursul acestui capitol prezintă catavasiile speciale ale Duminicii înaintea Nașterii din manuscrisul *Leimonos 94* (sec. XV), ieșite astăzi din uz.

În *capitolul 6* este prezentat comparativ sistemul lecturilor biblice și patristice în Tipiconul de la Evergetis (sec. XII), de la Messina (sec. XII) și în tipiconul savait, precum și practica contemporană a Bisericilor Ortodoxe Greacă, Rusă și Română.

Partea a III-a este un studiu structural, istoric și liturgic al innografiei înaintepăznuirii Crăciunului. Această parte analizează primordial, *mecanismul și logica* repartiției innografiei în tradițiile grecească, slavonă și română și modalitatea cristalizării lor în edițiile cele mai recente tipărite. Nu vizează, decât tangențial, conținutul și teologia innurilor, scopul acestei părți fiind oferirea unei baze solide și logice pentru sistematizarea ulterioară a conținutului innografiei. După o scurtă introducere, este prezentată innografia vespérală de la „Doamne, strigat-am” (*capitolul 7*), stihirile Sfântului Roman Melodul de la Laudele Utreniilor (*capitolul 8*), stihirile stihoavelor Vecerniei și Utreniei (*capitolul 9*) și forma innografică cea mai amplă, cele două serii de canoane ale înaintepăznuirii (*capitolul 10*). În cadrul fiecărui capitol este întreprinsă o prezentare succintă a unității liturgice și a principalilor innografi (schiță bio-bibliografică). O parte consistentă constă în prezentarea innografiei propriu-zise (în originalul grecesc sau slavon și în traducere românească) cu sublinierea variantelor textuale, a temelor principale și, în special, a analogiei cu innografia Săptămânii Sfințelor Pătimiri. Materialului innografic este sistematizat și prezentat unitar, integral, coerent și în mare parte diortosit după original.

Studiul comparativ al perioadei 20-24 decembrie și al Săptămânii Sfințelor Pătimiri demonstrează că înaintepăznuirea Crăciunului este modelată după Săptămâna Sfințelor Pătimiri. Asemănările dintre aceste două „Săptămâni Mari” se pot observa în primul rând la nivel tipiconal, culminând cu Ajunul Nașterii Domnului (24 decembrie), care are o structură liturgică asemănătoare celei din Vinerea și din Sâmbăta Mare (Ceasuri împărătești, Liturghie unită cu Vecernia etc.). Prin analiza comparativă și sistematică a innografiei am demonstrat că între cele două înaintepăznuiri există același tip de asemănări ca și în rubrici. Canoanele citite la Pavecerniță au exact acrostihuri ca și canoanele Săptămânii Mari; în acrostihuri, data de 20 decembrie este numită „Lunea Mare” etc. Conținutul innografic parafrazează permanent innografia Săptămânii Mari și creează paralele între Irod și Iuda, între împărtășirea Cuvântului și împărtășirea

Euharistică, între peștera Betleemului și grota sfântului mormânt, între iesle și masa Cinei celei de taină etc. De asemenea, stihirile Sfântului Roman Melodul, de la Laudele Utreniei cotidiene, se încheie frecvent cu două refrene „Hristos, Împăratul lui Israel, sosește” și „Binecuvântat ești, Cel ce vii, Doamne, slavă Ție”, care fac trimitere la exclamațiile auzite la intrarea triumfală a lui Hristos în Ierusalim în Duminica Stâlpărilor. Asemănările prezentate demonstrează unitatea conținutului teologic al materialului imnografic privind unitatea iconomiei mântuirii, un eveniment mereu actual, alcătuit din evenimente istorice comemorate în timp, care se conțin reciproc și stau în strânsă legătură cu unicitatea persoanei divino-umane a Săvârșitorului lor, Mântuitorul Iisus Hristos.

Capitolul 11 prezintă o sinteză succintă a unei părți din materialul imnografic al perioadei, subliniind caracterul dinamic al slujbelor care ne invită la o călătorie spre Betleem, alături de Maica Domnului, care urmează să-L nască pe Mântuitorul Iisus Hristos.

Cercetarea rubricilor tipiconale conjugate cu structura și conținutul imnografiei confirmă ipoteza principală de lucru: în forma actuală, Postul Crăciunului este modelat după Postul Paștilor, iar înaintepăznuirea Nașterii Domnului este modelată după înaintepăznuirea Sfintelor Paști – Săptămâna Mare prin excelență. Această asemănare permite utilizarea apelativului de „Săptămână Mare a Crăciunului” pentru perioada 20-24 decembrie.

Studiul teoretic întreprins are și *aplicabilitate practică*: necesitatea revizuirii și reorganizării sistematice a materialului imnografic al înaintepăznuirii în Mineiul românesc pe decembrie, putând fi luat ca model *Triodul* grecesc apărut la Atena în anul 2014. Această revizuire vizează, în primul rând, corectarea glasurilor indicate în cazul imnurilor, care diferă față de textele grecești și slavone. În al doilea rând, dat fiind caracterul sintetic al tradiției românești care, aflată la intersecția dintre tradițiile greacă și slavonă, a îmbinat textele liturgice ale acestor două tradiții în „sinteza românească”, s-ar putea face încă un pas în acest sens, prin reorganizarea distribuției canoanelor în cadrul Utreniei și Pavecerniței. Aceste modificări, însă, pot fi puse în practică doar cu avizul autorității bisericești, iar nu în urma unor inițiative individuale.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Ediții ale Sfintei Scripturi

Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă, tipărită în zilele Majestății sale Carol I regele României, ediția Sfântului Sinod, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1914.

Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Teotist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române cu aprobarea Sfântului Sinod, Edit. IBMBOR, București, 1995.

Biblia sau Sfânta Scriptură, Ediție Jubiliară a Sfântului Sinod, tipărită cu binecuvântarea și prefața Preafericitului Părinte Teotist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Edit. IBMBOR, București, 2001.

Septuaginta, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1985.

Ἡ Πάλαια Διαθήκη κατὰ τοὺς ἑβδομηκόντα, Apostoloki Diakonia, Atena, 2012.

The Greek New Testament, ed. a 4-a revizuită, Deutsche Bibelgesellschaft, United Bible Society, Stuttgart, 1994.

Ἡ Καινὴ Διαθήκη, Apostoloki Diakonia, Atena, 2007.

2. Izvoare liturgice manuscrise (selecție)

Valllicelliana E 54 (sec. XI)

Sinai Gr. 588 (sec. XV)

British Library Add. 16398 (iunie 1460)

Lesbiacus Leimonos 94 (sec. XV-XVI)

Manuscrise editate și colecții de manuscrise (selecție)

Arranz, M., *Le Typicon du Monastère du Saint-Saveur à Messine: Codex Messinensis, GR 115, A.D. 1131* (OCA 185), PIO, Roma, 1969.

Dmitrievski, A., *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока. Типикá* Kiev, 1895 (retipărire Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1965).

Dmitrievski, A., *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока. Типикá*, II, Petrograd, 1917 (retipărire Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim, 1965).

Douramani, K., *Il Typikon del monastero di S. Bartolomeo di Trigona* (OCA 269), PIO, Roma, 2003.

Kekelidze, K.S., *Иерусалимский Канонарь VII века: Грузинская версия*, Tiflis, 1912.

Mateos, J., *Le Typicon de la Grande Église: ms. Sainte-Croix no. 40, Xe siècle* (OCA 165), PIO, Roma, 1962.

Mateos, J., *Le Typicon de la Grande Église: ms. Sainte-Croix no. 40, Xe siècle* (OCA 166), PIO, Roma, 1963.

Papadopoulos-Kerameus, A., *Ἀναλέκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, St. Petersburg, 1894.

Parenti, S., Velkovska, E. *L'Eucologio Barberini gr. 336* (BELS 80), CLV, Ed. Liturgiche, Roma, 2000.

Renoux, A.C., *Le lectionnaire albanien des manuscrits géorgiens palimpsestes N Sin 13 et N Sin 55 (Xe-XIe siècle). Essai d'interprétation liturgique* (PO 234), Brepols, Turnhout, 2012.

Renoux, A.C., *Le codex arménien Jérusalem 121, Édition comparée du texte et de deux autres manuscrits. Introduction, textes, traduction et notes* (PO 168), Brepols, Turnhout, 1971.

Renoux, A.C., *Le codex arménien Jérusalem 121, Introduction aux origines de la liturgie hierosolymitaine. Lumières nouvelles* (PO 163), Brepols, Turnhout, 1969.

Spanos, A., *Codex Lesbiacus Leimonos 11: Annotated Critical Edition of an Unpublished Byzantine "Menaion" for June*, De Gruyter, 2010.

Tarchnischvili, M., *Le Grand Lectionnaire de l'Église de Jérusalem* (CSCO 205, scr. iber. 14), Secrétariat du CorpusSCO, Louvain, 1960.

Tarchnischvili, M., *Le Grand Lectionnaire de l'Église de Jérusalem* (CSCO 204, scr. iber. 13), Secrétariat du CorpusSCO, Louvain, 1960.

Tarchnischvili, M., *Le Grand Lectionnaire de l'Église de Jérusalem* (CSCO 188, scr. iber. 9), Secrétariat du CorpusSCO, Louvain, 1959.

Tarchnischvili, M., *Le Grand Lectionnaire de l'Église de Jérusalem* (CSCO 189, scr. iber. 10), Secrétariat du CorpusSCO, Louvain, 1959.

Thomas, J., Constantinides Hero, A., Constable, G., *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000.

Mineie pe Noiembrie

Βιβλίον τοῦ Νοεμβρίου μηνός, Venetia, 1678.

Μηναίον τοῦ Νοεμβρίου, Venetia, 1843.

Μηναίον τοῦ Νοεμβρίου, Veneția, 1863.
Μηναίον τοῦ Νοεμβρίου, Apostoliki Diakonia, Atena, 2002.
Μηναίον τοῦ Νοεμβρίου, Apostoliki Diakonia, Atena, 2011.
Миняя ноябрь, Moscova, 1645.
Минія мѣсяць ноєврїѣ, Tipografia Lavrei Pecersca, Kiev, 1893 (retipărire, Moscova, 1997).
Mineiul luna lui noemvrie, Episcopia Buzăului, Buzău, 1698.
Mineiul luna lui noemvrie, Episcopia Râmnicului, Râmnic, 1778.
Mineiul luna lui noemvrie, Tipografia Universității, Buda, 1804.
Mineiul lunii lui noemvrie, Neamț, 1832.
Минеюл луней луй Ноєврїє, Tipografia Episcopescă, Sibiu, 1856.
Mineiul lunii lui noemvrie, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1905.
Mineiul lunii noemvrie, Tipografia Sfintei Mănăstiri, Cernica, 1927.
Mineiul pe Noiembrie, Edit. IBMO, București, 1975.
Mineiul pe Noiembrie, Edit. IBMBOR, București, 2005.
Ménée de Novembre, traducere de D. Guillaume, Diaconie Apostolique, Roma, 1983.

Mineie pe Decembrie

Βιβλίον τοῦ Δεκεμβρίου μηνός, Veneția, 1685.
Μηναίον τοῦ Δεκεμβρίου, Veneția, 1843.
Μηναίον τοῦ Δεκεμβρίου, Veneția, 1852.
Μηναίον τοῦ Δεκεμβρίου, Veneția, 1863.
Μηναίον τοῦ Δεκεμβρίου, Veneția, 1873.
Μηναία τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ περιέχων τὴν ἀκολουθίαν τῶν Νοεμβρίου καὶ Δεκεμβρίου μῆνων, Roma, 1892.
Μηναίον τοῦ Δεκεμβρίου, Apostoliki Diakonia, Atena, 2008.
Μηναίον τοῦ Δεκεμβρίου, Apostoliki Diakonia, Atena, 2009.
Миняя декабрь, Moscova, 1645.
Миніія мѣсяць декѣврїѣ, Tipografia Lavrei Pecersca, Kiev, 1893.
Mineiul luna lui dekemvrie Episcopia Buzăului, Buzău, 1698.
Mineiul luna lui dekemvrie Episcopia Râmnicului, Râmnic, 1779.
Mineiul luna lui dekemvrie, Tipografia Universității, Buda, 1805.
Mineiul lunii lui dekemvrie, Neamț, 1832.
Mineiul lunii lui dekemvrie, Neamț, 1846.
Минеюл луней луй Декєврїє, Tipografia Episcopescă, Sibiu, 1856.
Mineiul lunii lui dekemvrie, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1873.
Mineiul lunii lui dekemvrie, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1909.
Mineiul lunii Decembrie, Tipografia Sfintei Mănăstiri, Cernica, 1927.
Mineiul lunii Decembrie, Edit. IBMO, București, 1956.
Mineiul pe decembrie, Edit. IBMO, București, 1975.
Mineiul pe Decembrie, Edit. IBMBOR, București, 1991.
Mineiul pe Decembrie, Edit. IBMBOR, București, 2005.
Ménée de Décembre, traducere de D. Guillaume, Éditions de Chevetogne, Chevetogne, 2001.
Antologhion, Tipografia Mitropoliei, Iași, 1806.
Antologhion, Tipografia Duhovnicească, Chișinău, 1861.

Tipicoane

Sava cel Sfințit, Sf., *Tipicon*, Arhiepiscopia Chișinăului, Chișinău, 2007.
Τυπικόν, Veneția, [1545].
Τυπικόν τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ ἡγιασμένου, Sfânta Mănăstire Stavropighială Panaghia Tatarnis, Evritania, [2009].
Оуставъ, Moscova, 1610.
Оуставъ, Moscova, 1633.
Оуставъ, Moscova, 1641.
Ἰνδικὸν εἰς τὴν Οὐστὰβъ, Tipografia Sinodală, Moscova, [1896].
Sava cel sfințit, Sf., *Tipicon*, Tipografia Mitropoliei, Iași, 1816.
Sava cel sfințit, Sf., *Tipicon*, Tipografia Duhovnicească, Chișinău, 1857.
Sava cel Sfințit, Sf., *Tipicon*, Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților, Edit. Bucovina Istorică, Suceava, 2002.
Tipic bisericesc, Edit. IBMO, București, 1976.

Alte cărți de cult (selecție)

- Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie*, Edit. IBMBOR, București, 1998.
Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie, Edit. IBMO, București, 2013.
Свѣтѣ Евангеліе, Tipografia Sinodală, Moscova, 1912.
Ἀπόστολος, Apostoliki Diakonia, Atena, 2012.
Апостоль, Tipografia Patriarhiei Moscovei, Moscova, 1985.
Apostol, Edit. IBMBOR, București, 1999.
Apostol, Edit. IBMO, București, 2014.
Psaltire, Neamț, 1843.
Psaltire, Sibiu, 1860.
Psaltire, Edit. IBMBOR, București, 1997.
Psaltire, Edit. IBMO, București, 2014.
Ἐρολόγιον τὸ μέγα, Apostoliki Diakonia, Atena, 2005, pp. 18-19.
Ceaslov, Edit. IBMO, București, 1973.
Ceaslov, Edit. IBMBOR, București, 1992.
Ceaslov, Edit. IBMBOR, București, 2001.
Ceaslov, Edit. IBMO, București, 2014.
Catavasier, Edit. IBMBOR, București, 1997.
Catavasier, Edit. IBMO, București, 2017.
Τριώδιον, Apostoliki Diakonia, Atena, 2014.
Триодъ постная, Издание Московской Патриархии, Moscova, 1992.
Triodul, care cuprinde slujbele bisericești de la Duminica Vameșului și a Fariseului până în Sfânta și Marea Sâmbătă, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
Μηναίον τοῦ Ἰανουαρίου, Apostoliki Diakonia, Atena, 2009.
Mineiul pe Ianuarie, Edit. IBMBOR, București, 2010.
Ménée de Janvier, Éditions de Chevetogne, Chevetogne, 2005.
Liturgia delle ore secondo il rito della Santa Chiesa Ambrosiana: Tempo di Avvento e di Natale, Centro Ambrosiano, Milano, 2008.
Liturgia orelor după ritul roman, vol. I: „Timpul Adventului. Timpul Crăciunului”, Edit. Sapietia, Iași, 2011.
Liturghierul Roman. Lecționar I: Timpul Adventului și Timpul Crăciunului, Conferința Episcopală Română, Edit. Sapietia [Iași], 2013.
Mesale ambrosiano quotidiano, vol. I: „Mistero della Incarnazione del Signore”, Centro Ambrosiano, Milano, 2013.
Irmologion notnago peniia, Tipografia Sinodală, Moscova, 1890.
Eirmologion, Veneția, 1813.

Volume și studii (selecție)

- Alexopoulos, S. *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite. A comparative Analysis of its Origins, Evolution, and Structural Components* (Liturgia Condenda), Peeters, Leuven, 2009, p. 68.
Andronikof, C., *Le sens des fetes*, Ed. du Cerf, 1970.
Anuar liturgic și tipiconal 2016, Edit. IBMO, București, 2015.
Anuar liturgic și tipiconal 2017, Edit. IBMO, București, 2016.
Beliaev, M. „О чтении Апостола и Евангелия на вечерне в навечерие Рождества Христова в субботу и неделю”, *Московские церковные ведомств-сти*. 1900, № 50 (10 декабря), pp. 614-616, și № 51 (17 декабря), pp. 625-627 (reeditat în ghidul liturgic al Patriarhiei Moscovei pentru anul 2001).
Bertonière, G., *The Historical Development of the Easter Vigil and Related Services in the Greek Church* (OCA 193), PIO, Roma, 1972.
Bobrinskoy, B., *Taina Bisericii* (Eclesiologia), traducere de V. Manea, Edit. Patmos, Cluj-Napoca, 2002.
Bobrinskoy, B., *Taina Preasfintei Treimi*, Edit. IBMBOR, București, 2005, pp. 46-70.
Bradshaw, P.F., Johnson, M.E., *The Origins of Feasts, Fasts and Seasons in Early Christianity*, Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 2011.
Branîște, E., *Liturgica specială*, Edit. IBMBOR, București, 1980.
Branîște, E., *Liturgica generală*, Edit. IBMBOR, București, 1993.
Branîște, E., *Liturgia – sufletul etern al Ortodoxiei în rugăciune*, Edit. Andreiana, Sibiu, 2013.
Branîște, E., *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, vol. I-II, Edit. Basilica, București, 2015.
Branîște, E., *Liturgica specială*, Edit. Basilica, București, 2016.
Bria, I., *Mari sărbători creștine, praznice împărătești*, Edit. Oastea Domnului, Sibiu, 2004.

- Emereau, C., „Hymnographi byzantini Quorum nomina in litteras digessit notulisque adornavit”, *Echos d'Orient* 21, 127-128 (1922), pp. 258-279; 22, 129 (1923), pp. 11-25; 23, 135 (1924), pp. 275-285; 24, 138 (1925), pp. 163-179.
- Eustratiades, S., „Ανδρέας ο Πηρός ή Τυφλός”, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* I, (1933).
- Eustratiades, S., „Ο χρόνος της άκμης Συμεών του Μεταφραστού”, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* (1933), pp. 26-38.
- Eustratiades, S., „Συμεών Λογοθέτης ο Μεταφραστής”, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* VIII, (1931), pp. 47-65.
- Farcașiu, L., „Sfântul imnograf Roman Melodul. Elemente de biografie și opera sa imnografică”, *Teologia*, 1 (2009), 115-124.
- Farcașiu, L., „Teologia imnografică a Praznicului Nașterii Domnului”, *Altarul Banatului*, 4 (2005), pp. 56-68.
- Farcașiu, L., *Teologia imnografiei Praznicelor Împărătești ale Mântuitorului Iisus Hristos, cu dată fixă. Studiu liturgic-istoric*, Edit. Universității „Aurel Vlaicu”, ISBN 978-973-752-635-9, Arad, 2012.
- Floca, I.N. *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, [Sibiu], 1992.
- Foundoulis, I.M., *Dialoguri liturgice*, vol. IV-V, trad. rom. S. Preda, Edit. Bizantină, București, 2010-2011.
- Foundoulis, I.M., *Κείμενα Λειτουργικής I*, vol. 1-3 Tesalonic, [f.a.].
- Foundoulis, I.M., *Λειτουργική*, vol. I, Edit. Migdonia, Tesalonic, 2004.
- Getcha, J., *Le typikon décrypté. Manuel de liturgie byzantine*, Edit. du CERF, Paris, 2009.
- Ghiuș, B., *Taina răscumpărării în imnografia ortodoxă*, Edit. IBMBOR, București, 1998.
- Ioan Gură de Aur, Sf., *Predici la sărbătorile împărătești și cuvinte de laudă la sfinți*, Edit. IBMBOR, București, 2002.
- Janeras, S. *Le Vendredi-Saint dans la tradition liturgique byzantine: structure et histoire de ses offices* (Studia Anselmiana: Analecta liturgica 99), Edit. Abbazia S. Paolo, 1988;
- Jugie, Martin, „Sur la vie et les procédés littéraires de Siméon Métaphraste : son récit de la vie de la Saint Vierge”, *Échos d'Orient* 22, 129 (1923), pp. 5-10.
- Larin, V., „Feasting and Fasting According to the Byzantine Typikon”, *Worship* 83, (2009), pp. 133-148.
- Leon cel Mare, *Cuvântările XII-XX (Despre postul din luna decembrie)*, PL 54, col. 168-190.
- Lingas, A., „Late Byzantine Cathedral Liturgy and the Service of the Furnace”, în S.E.J. Gerstel, R. Nelson (ed.), *Approaching the Holy Mountain: Art and Liturgy at St Catherine's Monastery in the Sinai*, Brepols, 2010
- Login, C. „Cântările lui Moise: stihologia canoanelor Utreniei”, în *Altarul Banatului*, anul XVIII, nr. 4-6, 2007, pp. 89-96.
- Login, C. „Înaintepăznuirea Nașterii Domnului în tradiția catedrală constantinopolitană: principalele etape și influența sa asupra ritului bizantin actual”, în V. Sava, P. Argarate, C. Ciuntu, N. Pintilie (ed.), *Studia Theologica Doctoralia VI*, Edit. Masterprint, Iași, 2014, pp. 297-300.
- Login, C. „Službele cu «Aliluia» în perioada Postului Nașterii Domnului: actuale sau desuete?”, în V. Sava, P. Argarate, N. Pintilie (ed.), *Studia Theologica Doctoralia V*, Edit. Masterprint, Iași, 2013, pp. 282-284.
- Login, C. „Zilele «aliturgice» în tradiția bizantină contemporană: istorie și actualitate”, în V. Stanciu, A. Podaru (coord.), *Euharistie, Spovedanie, Martiriu. Lucrările Simpozionului internațional al Facultății de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca (3-5 noiembrie 2014)*, vol. I, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2014, pp. 535-549.
- Login, C., „Adaptări ale slujbelor de noapte în perioada de iarnă”, *Renașterea* 2 (2006), p. 6.
- Login, C., „În drum spre Betleem alături de Maica Domnului: Săptămâna Mare a Crăciunului”, în V. Sava, P. Argarate (ed.), *Studia Theologica Doctoralia VII*, Edit. Doxologia, Iași, 2015, pp. 381-392.
- Login, C., „Înaintepăznuirea Botezului Domnului în mineiul românesc actual”, în L. Petroaia, V. Sava (ed.), *Vocație, slujire, jertfelnicie – cinstitie și recunoștință Părintelui prof. Dr. Nicolae D. Necula la împlinirea cărstei de 70 de ani*, Edit. Basilica, București, 2014.
- Login, C., „Sistemul lecturilor biblice și patristice în perioada de pregătire pentru praznicul Nașterii Domnului”, în V. Sava, „*Studia Theologica Doctoralia VIII, Educația vârstelor și vârstele educației*, Edit. Doxologia, Iași, 2016, pp. 383-391.
- Login, C., *Leitourgia: teologie și practică liturgică*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2014.
- Makarios Simonopetritul, *Triodul explicat*, trad. rom. I.I. Ică jr, Edit. Deisis, Sibiu, 2008, pp. 208-215;
- Mateos, J. *Celebrarea Cuvântului în Liturgia Bizantină: studiu istoric* (Liturgica 1), trad. rom. C. Login, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007, 2014².
- Mateos, J., *Utrenia bizantină* (Liturgica 8), traducere de C. Login, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2009.
- Meyendorff, P., *Russia, Ritual & Reform*, SVS Press, NY, 1987.

- Mossay, J., *Les fêtes de Noël et d'Épiphanie d'après les sources littéraires cappadociennes du IVe siècle* (Textes et Études Liturgiques 3), ediție de D. B. Botte, Abbaye du Mont César, Louvain, 1965.
- Mureșanu, T., „Sfântul Roman Melodul „dulcele cântăreț” - viața și opera”, Teză de doctorat, Universitatea "Babeș-Bolyai" - Facultatea de Teologie Ortodoxă, 2016.
- Necula, N., *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. 2, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2001.
- Neofit Kavsohalivitul, „Despre Împărtășirea continuă”, în I.I. Ică jr (ed.), *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine*, Edit. Deisis, Sibiu, 2006.
- Nicodim Aghioritul, Sf., Neofit Kavsohalivitul, *Carte folositoare de suflet despre deasa împărtășire cu Preacuratele lui Hristos Taine*, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2001 [PG 34, col. 1147].
- Olson, D. „The Lenten Service During Lesser Fasts”, în P. Fekula și M. Williams, *The Order of Divine Services according to the usage of the Russian Orthodox Church*, 2009², St. John of Kronstadt Press, Liberty, pp. 238-248.
- Olson, D. „The Saturday Requiem Service”, în P. Fekula și M. Williams, *The Order*, pp. 249-256.
- Papadopoulos-Kerameus, A., „Βυζαντινὰ Ἀνάλεκτα”, *BZ* 8, (1899), pp. 66-81.
- Papadopoulos-Kerameus, A., *Noctes Petropolitanae*, St. Petersburg, 1913.
- Papadopoulos-Kerameus, A., *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, St. Petersburg, 1894.
- Parenti, S., *Liturgia delle ore italo-bizantina (Rito di Grottaferrata)*, Libreria Editrice Vaticana, Vatican, 2001.
- Păcurariu, M., *Cultura teologică românească*, Edit. Basilica, București, 2011.
- Pitra, J.B., *Analecta sacra spicilegio Solesmensi parata* (vol. 1), A. Jouby et Roger, 1876.
- Pitra, J.B., *Hymnographie de l'église grecque*, Imp. de la civiltà cattolica, Roma, 1867.
- Pizzone, A., *The Author in Middle Byzantine Literature: Modes, Functions, and Identities*, De Gruyter, 2014.
- Poirot, E., *Sfântul Proroc Ilie în cultul bizantin*, Edit. Deisis, Sibiu, 2002.
- Pott, T. *La réforme liturgique byzantine. Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine* (BELS 104), Edizioni Liturgiche, Roma, 2000, pp. 156-162.
- Ravasi, Gianfranco, *Il libro dei Salmi. Commento e attualizzazione* (vol. 3), EDB, 2015.
- Rigas, G. *Ἐπιτομή*, (= *Leitourgika Valatadon* 1), Institutul Patriarhal pentru Studii Patristice, Tesalonic, 1994.
- Roll, Susan K., *Toward the Origins of Christmas* (Liturgia Condenda 5), Kok Pharos, 1995.
- Roman Melodul, Sf., *Imne*, traducere de C. Rogobete, S. Preda, Edit. Bizantină, București, 2007.
- Romanos le Mélode, St., *Hymnes* (SC 110), Edit. du Cerf, Paris, 1965.
- Sava, V., „În Biserica slavei Tale”, *Studii de teologie și spiritualitate liturgică*, vol. I-III, Edit. Doxologia, Iași, 2012.
- Schmemmann, A. *Introducere în teologia liturgică*, trad. rom. V. Bârză, Edit. Sophia, București, 2009.
- Schmemmann, A. *Postul Mare. Pași spre Înviere*, trad. rom. V. Gavrilă, Edit. Sophia, București, 2013, pp. 57-62, 81-107;
- Schmemmann, A., „Fast and Liturgy”, *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, 1 (1959), pp. 2-9.
- Schmemmann, A., *Euharistia*, trad. B. Răduleanu, Edit. Bonifaciu, București, 2003.
- Schmemmann, A., *Introducere în teologia liturgică*, traducere de V. Bârză, Ed. Sofia, București, 2002.
- Schmemmann, A., *Liturgie și viață*, trad. rom. V. Sava, Edit. Basilica, București, 2014.
- Stanciu, V., „Elemente de exegeză imnografică în teologia ortodoxă contemporană”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai - Theologia Orthodoxa*, 1-2 (2003), 85-91.
- Stăniloae, D. *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. II, Edit. IBMBOR, București, 2003, pp. 359-363.
- Stiernon, D., „La vie et l'œuvre de S. Joseph l'Hymnographe. A propos d'une publication recente”, *Revue des études byzantines* 31, (1973), pp. 243-266.
- Streza, D.A., *Sărbătoarea Nașterii Domnului. Originea apostolică, evoluția și importanța ei în cadrul anului liturgic*, Edit. Univ. "Lucian Blaga" & Edit. Andreiana, Sibiu, 2011.
- Taft, R.F., *A History of the Liturgy of St. John Chrysostom*, vol V: *The Precommunion Rites* (OCA 261), PIO, Roma, 2000.
- Taft, R.F., *A partire dalla liturgia*, Lipa, Roma, 2004.
- Taft, R.F., *O istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol. II: *Transferul darurilor și celelalte rituri preanatorale*, partea 1: *Intrarea cea Mare*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2012, pp. 53-54.
- Taft, R.F., *O Istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol IV: *Dipticele*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2008.
- Taft, R.F., *O Istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol. II: *Transferul darurilor și celelalte rituri preanatorale*, partea 2: *Apropierea de Jertfelnic*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2013.
- Taft, R.F., *Ritul bizantin: scurtă istorie*, Edit. Reîntregirea, Alba- Iulia, 2008.
- Taft, R.F., *The Liturgy of the Hours in East and West: The Origins of the Divine Office and Its Meaning for Today*, Liturgical Press, 1986.

- Talley, T.J., *The Origins of the Liturgical Year*, Liturgical Press, 1991.
- Tardo, L., *L'antica melurgia Bizantina*, Grottaferrata, 1938.
- Teodorit al Kirului, Fer., *Tâlcuirea celor 150 de Psalmi ai Proorocului Împărat David*, Mănăstirea Petru Vodă, 2003.
- Teodorit al Cirului, Fer., *Tâlcuire la Cântarea Cântărilor*, Edit. Sophia, București, 2006.
- Teofilact al Bulgariei, Sf., *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Luca*, Edit. Sophia & Edit. Cartea Ortodoxă, București, 2007.
- Teofilact al Bulgariei, Sf., *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei*, Edit. Sophia & Edit. Cartea Ortodoxă, București, 2007.
- Teofilact al Bulgariei, Sf., *Tâlcuirea Epistolelor către Galateni, Efeseni, Filipeni și Coloseni*, Edit. Sophia & Edit. Cartea Ortodoxă, București, 2006.
- Terzopoulos, K., *Protheoria of the Biolakes Typikon*, Orthodox Research Institute, Rollinsford, New Hampshire, 2011.
- Toma, C., *Prefață la A. Schmemmann, Introducere în teologia liturgică*, Edit. Sophia, București, 2002.
- Tomadakes, S., *Ἰχθὺς ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον*, Atena, 1971.
- Triacca, A.M., Pistoia, A. (ed.), *L'Hymnographie* (BELS 105), CLV, Ed. Liturgiche, Roma, 2000.
- Triacca, A.M., Pistoia, A. (ed.), *Le Christ dans la liturgie* (BELS 20), CLV, Ed. Liturgiche, Roma, 1981.
- Trypanis, C.A., *Greek Poetry, from Homer to Seferis*, University of Chicago Press, 1981.
- Urs, O., *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române filiala Cluj-Napoca*, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2011.
- Uspensky, L., Lossky, V., *Călăuziri în lumea icoanei*, trad. A. Popescu, Edit. Sophia, București, 2006.
- Uspensky, N.D., *Slujba de seară în Biserica Ortodoxă*, traducere de C. Login, Edit. Patmos, Cluj-Napoca, 2008.
- Vasile cel Mare, Sf. *Scrieri - Scrisori* (PSB 12), trad. rom. T. Bodogae, Edit. IBMBOR, București, 1988, p. 269).
- Vasiljević, M., „La conception de la sainteté dans l'œuvre hagiographique de Siméon le Métaphraste”, *Revue des études byzantines* 66, (2008), pp. 191-207.
- Viețile Sfinților Proroci*, traducere de C. Jinga, Edit. Sophia & Edit. Cartea Ortodoxă, București, 2010.
- Vintilescu, P., *Despre poezia imnografică*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2005.
- Vintilescu, P., *Liturghierul explicat*, Edit. IBMBOR, București, 1998.
- Wellesz, E., *A history of Byzantine music and hymnography*, Clarendon Press, Oxford, 1961.

Resurse internet (selecție)

- <https://www.loc.gov>
- <http://glt.goarch.org/>
- <http://www.orthlib.ru/>
- <http://web.pvaigaiou.gov.gr>
- <http://www.anastasis.org.uk/forefeas.htm>